

БИТИМНИНГ ҲАҚИҚИЙ ЭМАСЛИГИ ВА УНИНГ АСОСИЙ БЕЛГИЛАРИ

Мусаев Қодирбек Абдуқодирович,

Тошкент давлат юридик университети мустақил изланувчиси,

3-даражали адлия маслаҳатчиси

E-mail: qodir2605@umail.uz

Аннотация: Мақолада битимнинг ҳақиқий эмаслиги ва унинг асосий белгилари таҳлил этилади. Шунингдек, битимнинг ҳақиқий эмаслигига нисбатан илмий адабиётлардаги ҳуқуқшунос олимларнинг ушбу йўналишдаги фикр- мулоҳазалари илмий -назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Калит сўзлар: фуқаролик ҳуқуқи, битим, битимнинг ҳақиқий эмаслиги, ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим, ҳуқуқбузарлик, ҳуқуқ- тартибот, ҳуқуққа хилоф, низоли битимлар.

НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ СДЕЛКИ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ

Мусаев Кодирбек Абдуқодирович,

Независимый исследователь Ташкентского государственного

юридического университета, 3-й степени советника юстиции

E-mail: qodir2605@umail.uz

Аннотация: В статье анализируется недействительность сделки и ее основные признаки. Также научно проанализированы мнения ученых-правоведов в научной литературе о недействительности сделок в данной сфере.

Ключевые слова: гражданское право, сделка, недействительность сделок, ничтожные сделки, правонарушение, правопорядок, неправомерно, оспоримые сделки.

INVALIDITY OF THE TRANSACTION AND ITS MAIN FEATURES

Musayev Kodirbek Abdukodirovich,

*Independent researcher at Tashkent State University of Law, 3rd degree
adviser justice*

E-mail: qodir2605@umail.uz

Annotation: *The article analyzes the invalidity of the transaction and its main features. The opinions of legal scholars in the scientific literature on the invalidity of transactions in this area are also scientifically analyzed.*

Key words: *civil law, transaction, invalidity of transactions, void transactions, offense, law and order, unlawfully, disputed transactions.*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев таъкидлаганидек, “Инсон, унинг ҳақ-ҳуқуқлари, қадр-қиммати ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш тамойили, ислохотларимиз моҳиятини ташкил этмоқда. ... Бир сўз билан айтганда, жамиятимизда демократия тамойиллари, Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилмоқда” [1].

Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, амалдаги Фуқаролик кодексида ўзининг ечимини топмаган кўплаб масалалар қаторида битимнинг ҳақиқий эмаслиги масалаларини илмий концептуал жиҳатдан чуқур таҳлил этишни тақозо этади.

Битим фуқаролик ҳуқуқи тизимида марказий институтлардан биридир. Битим фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбурятларини белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишга қаратилган ҳаракатлардир. Ҳар қандай битим томонларнинг ҳоҳиш-истагига йўналтирилган юридик таъсирга эришишга қаратилган. Исталган фуқаролик-ҳуқуқий натижалар юзага келмаган тақдирда, битим ҳақиқий эмас деб ҳисобланади.

Битимнинг ҳақиқий эмаслиги унга қаратилган ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқармайди ва битим тарафлари ушбу турдаги битимлардан келиб чиқадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларни олмайдилар ва у тузилган пайтдан бошлаб ҳақиқий эмас деб ҳисобланади.

Битимларни ҳақиқий эмас деб топиш, биринчи навбатда, ҳуқуқ-тартиботни ҳимоя қилишга қаратилган ва бу ҳуқуқ ва

мажбуриятларни бекор қилишига олиб келади, чунки уларни амалга ошириш қонунчилик талабига риоя этилади.

Битимлар тузишда томонларнинг инсофли хатти-ҳаракатларига қаратилган битимларнинг ҳақиқий эмаслиги институти, фуқаролик обороти иштирокчилари ўртасида ҳуқуқий муносабатларни ривожлантиришнинг янги йўналишларни ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида янги ёндашувларни шакллантиришга ёрдам беради.

Ҳуқуқий адабиётларда таъкидлаб ўтилганидек, битимнинг ҳақиқий эмаслиги тўғрисида турли хил ёндашувлар мавжуддир. Жумладан, Г.Ф. Шершеневич битимнинг ҳақиқий эмаслигини икки турга ажратади: 1) мутлақ ҳақиқий эмас ёки битим қонунчилик талабларига мувофиқ ҳеч қандай ҳуқуқий оқибатларга олиб келмаса, ўз-ўзидан ҳақиқий эмас деб топилади; 2) нисбий битимнинг ҳақиқий эмаслиги ёки уни рад этилиши битимни ўз-ўзидан ҳақиқий юридик оқибатлардан маҳрум қилмайди, балки фақат манфаатдор шахснинг эътирози ёки даъвоси билан бундай натижага олиб келади [2].

Ҳуқуқшунос олимлар битимнинг ҳақиқий эмаслигининг ҳуқуқий моҳиятини таҳлил қилишда, битимни ҳақиқийлиги ва ҳақиқий эмаслигини ҳуқуқий табиатини иккита фарқловчи белгиларга ажратилади:

- ҳаракатларнинг қонунийлиги (ноқонунийлиги);
- улар йўналтирилган ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаришига қараб.

Ҳ.Р. Раҳмонқуловнинг фикрича, ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим ҳақида умумий қоида ФКнинг 116-моддасида назарда тутилади. Унга кўра қонун ҳужжатларининг талабларига мувофиқ келмайдиган мазмундаги битим, шунингдек, ҳуқуқ-тартибот ёки ахлоқ асосларига атайин қарши мақсадда тузилган битим ўз-ўзидан ҳақиқий эмасдир.

Низоли битим суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилгунга қадар ҳақиқий бўлиб ҳисобланади ва суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилган пайтдан эътиборат унинг давом этиши келажак вақт учун ҳаракатдан тўхтайдди.

Ҳақиқий эмас деб ҳисобланган битимнинг асосий маъноси шундан иборатки, унинг асосида яъни битим шаклида бажарилган ҳаракатлар фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг вужудга келишига, ўзгаришига ва бекор бўлишига олиб келмайди [3].

В.П. Шахматов фикрича, битимнинг ҳақиқий эмаслиги унинг таркиби ижтимоий зарарли ёки ижтимоий номақбул хусусиятлар

туфайли ҳуқуқ нормаларида тавсифланган ушбу турдаги битимлар таркибининг хусусиятларига мос келмайди [4].

Д.О. Тузов битимнинг ҳақиқий эмаслигини ҳуқуқбузарлик эмас деб таъкидлайди ва агар субъект айбдор бўлса ва ўз ҳаракатларининг ҳуқуққа хилофлигини билсагина ҳуқуқбузарлик ҳисобланади [5].

О.В. Гутников битимларнинг ҳақиқий эмаслиги битим тузиш вақтида мавжуд бўлган асослар бўйича маълум даражада рад этишини тушунади [6].

В.Г. Голышев фикрича, битимни ҳақиқий эмаслиги фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятларини ўрнатишга, ўзгартиришга ёки бекор қилишга қаратилган ҳаракатлари сифатида белгилайди [7].

Н.В. Рабиновични таъкидлашича, битимнинг ҳақиқий эмалиги ўз мазмуни, шакли ва йўналиши бўйича битимдир. Шу билан бирга, у қонун нормасини, ўрнатилган ҳуқуқ-тартиботни бузгани учун ҳуқуқбузарлик ҳисобланади [8].

В.А. Демидюк битимни ҳақиқий эмаслигини қонунни бузишга қаратилган ҳуқуққа хилоф ҳаракат сифатида баҳолайди [9].

Ҳ.Р. Раҳмонқулов, Д.О. Тузов, В.Г. Голышев, В.А. Демидюкларнинг битимнинг ҳақиқий эмаслиги бўйича билдирилган назарий фикрлари муҳим илмий аҳамият касб этади.

Фикримизча, агар битим пайтида юридик нуқсон мавжуд бўлса, битим ҳақиқий эмас деб ҳисобланиши мумкин. Битим шартларининг кейинги бузилиши унинг бекор қилинишига ёки битимни ҳақиқий эмас деб тан олиш билан боғлиқ бўлмаган бошқа оқибатларга олиб келади.

Битимни ҳақиқий эмаслик атамаси ҳуқуққа хилоф ва ҳуқуқбузарлик белгиларини кўрсатадиган ҳатти-ҳаракатларни ўз ичига олади. Битимнинг ҳақиқий эмаслигининг ўзига хос белгилари қуйидагилардан иборат:

- битимнинг ҳақиқий эмаслиги – бу ҳаракатдир;
- битимнинг ҳақиқий эмаслиги – фуқаролик ҳуқуқлари, мажбуриятларини белгилаш, ўзгартириш ва бекор қилишга қаратилган иродавий ҳаракатдир;
- умумий қонунчилик талабларига зид келиши ҳақиқий эмас ҳисобланади;
- битим иштирокчилари томонидан битимни тузиш орқали кутилган оқибатларга эриша олмаслиги;

– қонунчиликда назарда тутилган ҳуқуқий оқибатлар натижасида муайян муносабатларни вужудга келиши битимни ҳақиқий эмаслигига олиб келади.

Шуни алоҳида айтиб ўтиш керакки, битимларнинг ҳақиқий эмаслиги институти фуқаролик ҳуқуқида муҳим рол ўйнайди, чунки бу жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ ёки шартномавий характердаги тузилган битимларни амалга оширишда ҳуқуқларнинг бузилишининг олдини олишга имкон беради.

Д.В. Дождев битимнинг ҳақиқий эмаслигида ҳуқуқий оқибатнинг мавжуд эмаслиги аниқлашда бир қанча моделлар мавжудлигини таъкидлайди: 1) ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битимни мавжуд эмас деб тан олади; 2) ҳақиқий эмаслик – битим тузилгандан кейин томонлар кутилган натижага олиб келмайди; 3) қайтарувчанлик – битим тузилган ва қонунӣ ҳисобланади, бироқ субъектлардан бирининг қарори билан бекор қилиниши мумкин; 4) низоилик – субъектлар тарафидан эришилган натижа суд томонидан бекор қилиниши мумкин [10].

И.С. Перетерскийнинг фикрича, ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим ҳақиқий эмас бўлганда, ҳаракат битим шаклига эга бўлади, лекин у қонунга зид ёки четлаб ўтишга қаратилади [11].

М.А. Рожкова ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битимни ҳуқуқбузарлик деб тан олишдан бош тортиб, уни битим сифатида қаралмаслиги керак деб таъкидлайди, чунки бу мавжуд ўрнатилган тартибга зид тузилган битим сифатида ўхшаш ҳаракат деб ҳисоблайди [12].

Бизнинг фикримизча, И.С. Перетерскийнинг илгари сурган фикри асосли кўринади.

Шуни айтиш керакки, М.А. Рожкованинг фикрига қўшилиш қийинроқ, негаки ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим тарафларнинг ҳаракатлари битим бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятларини келтириб чиқармайди, унинг тарафлар учун фақат қонунда назарда тутилган салбий оқибатларни келтириб чиқаради.

Низоли битимлар битимнинг ҳақиқий эмаслиги тури сифатида қуйидаги асосий белгилари билан тавсифланади [13]:

– у низоилик юзага келган пайтгача ўз ўзидан амал қилиб, юридик оқибатларни йўқотади ва кейин у ҳақиқий эмас деб ҳисобланади;

– эътироз билдириш ҳуқуқи қатъий белгиланган манфаатдор шахсларга тегишли бўлади;

– низолар фақат суд ёки маъмурий орган томонидан ҳал этилади;

– низоли битимнинг оқибатларини фақат суд қарори бекор қилиниши мумкин;

– низо юзага келиш натижасида битимнинг ҳақиқийлиги манфаатдор томонларга нисбатан ҳуқуқий оқибатларини йўқотиб, бошқа шахсларга нисбатан битим кучда қолади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни айтиш лозимки, битимларни ҳақиқий эмас деб топиш, ҳуқуқ-тартибот ёки ахлоқ асосларини ҳимоя қилишга ҳамда фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларни бекор қилишга олиб келади, чунки амалиётда битимнинг ҳақиқий эмаслиги қонун бузилиши ҳолатларини юзага келишига сабаб бўлади. Бу ўз навбатида, фуқаролик қонунчилигини такомиллаштиришни тақозо этади. Бундан кўриниб турибдики, ҳозиргача битимларнинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш муаммоси бўйича янада ҳар томонлама ўрганиш ва тушунтиришларни талаб қиладиган баҳсли масалалар мавжуддир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – инсон қадри устувор бўлган жамият ва халқпарвар давлатдир. <https://uzlidep.uz/news-of-party/10002>
2. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1 / науч. ред.: Ем В.С. М.: Статут, 2005. 461 с.
3. Раҳмонқулов Ҳ. Битимлар. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ нашрети, 2010. 176 бет.
4. Шахматов В.П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / под. ред. В.А.Носова. Томск.:изд. томского университета. 1967. С.164.
5. Тузов Д.О. Теория недействительности сделок. Опыт российского права в контексте европейской правовой традиции / Д.О.Тузов, М.: Статут, 2007. С. 9-13.
6. Гутников О.В. Недействительные сделки в гражданском праве (теория и практика оспаривания). М., 2008. С. 65
7. Голышев В.Г. Сделки в кредитной сфере и их недействительность: автореф. ... канд. юрид. наук. М., 2003. С. 112
8. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия. Л., 1960. С. 11–12.
9. Демидюк В.А. Анализ правовой природы недействительных сделок // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. 2016. № 1. Т. 22. С. 203-205
10. Тузов Д.О. Ничтожность и оспоримость юридической сделки. Пандектное учение и современное право. М., – 2006. – 204 с.

11. Перетерский, И.С. Гражданский кодекс РСФСР. Научный комментарий. Выпуск 5. Сделки. Договоры / И.С.Перетерский. – М., 1929. – 1200 с.

12. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / М.А.Рожкова. -М., 2011.–430 с.

13. Габоев Б. Х. Проблема классификации недействительных сделок на ничтожные и оспоримые // Бизнес в законе. 2010. № 3. С. 67–69.